

**РОЗДІЛ 4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 342.7

DOI 10.31732/2708-339X-2024-13-A15

**ВПЛИВ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД ПРАВОВОГО
РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ НА ПРАВО ОСОБИ НА ПРАВОСУДДЯ
ТА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

Биков О.М.,

доктор юридичних наук

Університет економіки та права «КРОК»

м. Київ, вул. Табірна 30-32, Україна, 03113

e-mail: oleksandrbrm@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4965-696X>

Менчак І.В.,

аспірант Університету економіки та права «КРОК»

м. Київ, вул. Табірна 30-32, Україна, 03113

e-mail: menchakiv@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-6751-405X>

**THE IMPACT OF FORCED MIGRATION IN UKRAINE DURING THE
MARTIAL LAW REGIME ON THE RIGHT TO JUSTICE AND A FAIR
TRIAL: THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS**

Вуков О.М.,

Doctor of Law

University of Economics and Law «KROK»

Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113

e-mail: oleksandrbrm@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4965-696X>

Menchak I.V.,

PhD student, University of Economics and Law «KROK»

Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113

e-mail: menchakiv@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-6751-405X>

Анотація. У статті йдеться про виклики, з якими стикається правосуддя в Україні під час дії правового режиму воєнного стану в контексті значної вимушеної міграції населення. Пропонується дослідити фактори, які впливають на доступ до правосуддя внутрішньо переміщених осіб та біженців, які покинули території України.

Особливу увагу приділено аналізу теоретико-правових аспектів, що стосуються реалізації права на судовий захист та справедливий суд, а також специфіки забезпечення цих прав в умовах правового режиму воєнного стану та бойових дій.

Окремий аспект, який підлягає дослідженню у цій статті – це актуальна судова практика, яка визначає критерії справедливого суду та права на доступ до судочинства. Досліджується практика національних судів та міжнародних судів, рішення яких є обов'язковим для виконання Україною на підставі міжнародних угод, ратифікованих Верховною Радою України.

У статті розглядаються проблеми територіальної недоступності судів, недостатнього правового захисту, дискримінації та інформаційних бар'єрів для осіб, які вимушено покинули свої місця проживання. Зроблено висновки щодо необхідності вдосконалення законодавства та розробки механізмів, які забезпечать ефективний доступ до правосуддя для найуразливіших категорій громадян під час воєнного стану.

Також розглядається методи та механізми мінімізації ризиків, які виникають в контексті масової міграції для доступу до правосуддя. Досліджено потенціал цифрової трансформації судової системи як інструменту розширення доступу до правосуддя для внутрішньо переміщених осіб та біженців з України. Також розглянуті можливості використання Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС) – «Електронний суд» як ефективного інструменту для забезпечення доступу до правосуддя дистанційно.

Ключові слова: правосуддя, міграція, міграційна політика, воєнний стан, справедливий суд.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 10.

Abstract. *This article discusses the challenges faced by the judiciary in Ukraine during the legal regime of martial law in the context of significant forced migration of the population. It proposes to investigate the factors that influence access to justice for internally displaced persons and refugees who have left the territory of Ukraine.*

Particular attention is paid to the analysis of the theoretical and legal aspects related to the realization of the right to judicial protection and a fair trial, as well as the specifics of ensuring these rights under the legal regime of martial law and hostilities.

A separate aspect to be studied in this article is the current judicial practice that determines the criteria for a fair trial and the right to access justice. The practice of national courts and international courts, whose decisions are binding on Ukraine on the basis of international agreements ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine, is examined.

The article considers the problems of territorial inaccessibility of courts, insufficient legal protection, discrimination, and information barriers for persons who have been forced to leave their places of residence. Conclusions are drawn regarding the need to improve legislation and develop mechanisms to ensure effective access to justice for the most vulnerable categories of citizens during martial law.

The article also examines methods and mechanisms for minimizing the risks that arise in the context of mass migration for access to justice. It explores the potential of the digital transformation of the judicial system as a tool for expanding access to justice for internally displaced persons and refugees from Ukraine. The possibilities of using the Unified Judicial Information and Telecommunication System (ESITS) – the «Electronic Court» as an effective tool for providing remote access to justice are also considered.

Keywords: justice, migration, migration policy, martial law, fair trial.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 10.

Постановка проблеми. В умовах правового режиму воєнного стану в Україні постала одна з найгостріших проблем сучасності – вимушена міграція населення, яка є прямим наслідком збройної агресії та триваючих бойових дій. Вимушена міграція, зокрема внутрішнє переміщення осіб та пошук захисту за межами країни, створює серйозні виклики для реалізації права на правосуддя і справедливий суд. Ця проблема стосується не лише безпосереднього забезпечення доступу до судової системи та захисту прав, а й охоплює питання адаптації національної правової системи до нових умов, з урахуванням правових, соціальних та гуманітарних аспектів.

Під час масової міграції населення з територій, що зазнали окупації чи інтенсивних бойових дій, виникає значна кількість проблем, пов'язаних з правовими бар'єрами для переміщених осіб. До таких бар'єрів належать складнощі у доступі до судів через втрату документів, брак інформації щодо місцевих судів, відсутність належного правового захисту, а також обмеження у зв'язку

з територіальним поділом країни. Біженці та внутрішньо переміщені особи стикаються з обмеженнями у реалізації базових прав, зокрема прав на житло, соціальне забезпечення, працевлаштування та медичну допомогу, що, у свою чергу, впливає на їхнє право на правосуддя.

Правова система України зіштовхується з нагальною потребою адаптації до умов воєнного стану, зокрема у забезпеченні доступу до правосуддя для осіб, які втратили зв'язок з місцем постійного проживання та змушені шукати захисту в інших регіонах чи країнах. У зв'язку з цим виникає питання перегляду судової практики, а також необхідність оновлення законодавства для врахування потреб внутрішньо переміщених осіб та біженців.

Отже, проблема дослідження полягає у визначенні впливу вимушеної міграції на право особи на правосуддя та справедливий суд, аналізі правових і практичних викликів, що постають перед Україною в умовах воєнного стану, а також у виявленні потенційних шляхів удосконалення національної право-

вої системи для забезпечення доступу до правосуддя в умовах значної міграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Збільшення і активізація міграційних потоків привернули значну увагу науковців до проблеми міграції. Вони досліджують міграційні процеси у своїх роботах: Л. Ороховська, В. Воронкова, О. Ананьєва, М. Козловець, О. Малиновська, О. Ференц, Т. Саррацин, М. Уолцер, Ю. Кривенко, Ч. Тейлор, С. Мочерний, А. Семенов, Б. Лановик, В. Новік, С. Чехович та інші вітчизняні і закордонні правники.

Однак, триваюча збройна агресія Російської Федерації проти України створює нові виклики для населення, а також кількість біженців та внутрішньо переміщених осіб має тенденцію до зростання.

У вітчизняних працях увага приділяється аналізу сучасного законодавства, яке регулює права внутрішньо переміщених осіб та біженців в Україні, а також проблемам реалізації цих прав в умовах війни. Зокрема, українські дослідники, такі як Д. Моїсеєнко, Л. Ніколенко та інші, вивчають питання доступу до судочинства і можливість захисту прав осіб, що були змушені залишити свої домівки. Підкреслюється необхідність удосконалення національної законодавчої бази, щоб забезпечити право на справедливий суд і доступ до правосуддя для переміщених осіб.

Таким чином, наукова база з тематики вимушеної міграції та доступу до правосуддя в умовах воєнного стану активно розвивається, проте залишається потреба в глибшому дослідженні теоретико-правових аспектів цієї проблеми в контексті збройної агресії російської федерації проти України

Мета статті – дослідження теоретико-правових аспектів впливу вимушеної міграції на реалізацію права особи на правосуддя та справедливий суд в Україні в умовах правового режиму воєнного стану.

Стаття також спрямована на формування пропозицій щодо вдосконалення законодавчої та інституційної бази для забезпечення ефективного доступу до правосуддя для осіб, що постраждали внаслідок збройного конфлікту та вимушеної міграції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної

агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військово-му командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [6].

Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 [8] та затверджений Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 2102-IX [5] був введений правовий режим воєнного стану у зв'язку з початком широкомасштабного вторгнення російської федерації на територію України і з того моменту неодноразово продовжувався.

Такий правовий режим, зокрема, вводиться з метою надання державним органам повноважень, які уможливають організацію ефективної оборони, консолідацію необхідних ресурсів та надають передбачають гнучкість у прийнятті необхідних рішень.

Для виконання цього завдання правовий режим воєнного стану передбачає тимчасові обмеження прав і свобод громадян. Однак відповідно до статті 64 Конституції [1] не може обмежуватись ряд конституційних прав і свобод, зокрема, право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Відтак, доступ до правосуддя у період дії правового режиму воєнного стану не може бути обмежений.

На законодавчому рівні доступ до правосуддя жодним чином не обмежений, тобто жоден закон не вводить обмеження для громадян щодо можливості оскаржувати рішення суб'єктів владних повноважень або вчиняти інші процесуальні дії, необхідні для відновлення своїх порушених прав у судах.

Водночас, триваюча збройна агресія

рф зумовила мільйони людей залишити свої домівки в пошуках безпечного місця перебування. Сам факт міграції значної кількості населення ускладнює судочинство та доступ до суду біженців. Особливо це стосується вимушених переселенців, які залишили межі України, оскільки доступ до українських судів для них обмежений географічно.

Частиною 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод передбачено право особи на справедливий суд, а саме те, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [2].

Поняття справедливого суду охоплює широке коло аспектів, зокрема, забезпечення особі вільного доступу до розгляду її справи, можливість ознайомлення з матеріалами цієї справи належним чином, а також право безперешкодно звертатися до суду у випадку порушення її прав. Тобто доступ до правосуддя відіграє ключову роль для гарантування особі у її праві на справедливий суд.

Наприклад, у справі Цезар та інші проти України від 13.02.2018 №73590/14 Європейський суд з прав людини розглядав позов семи громадян України щодо нездатності заявників подати позови до суду щодо зупинення соціальних виплат за місцем проживання внаслідок бойових дій і окупацією міста Донецьк [10].

Суд, розглядаючи справу, відзначив, що у справі слід встановити, чи вжила Україна всі доступні для організації своєї судової системи заходи (з врахуванням ситуації) з метою забезпечення ефективного здійснення заявниками гарантованих ст. 6 Конвенції прав на практиці.

Суд звернув увагу на те, що до законодавства було внесено зміни з метою надання судам на підконтрольних територіях повноважень розглядати справи судів на непідконтрольних територіях, згодом суди було перенесено на підконтрольну Україні територію і у заявників була фізична можливість дістатись до підконтрольної Україні території.

Відтак, порушення статті 6 Конвенції

Європейським судом з прав людини не було встановлено.

Таким чином, Україною були виконані дії, включно зі змінами до законодавства та адміністративними діями – перенесення судових органів до територій, що підконтрольні Україні, які призвели до відсутності порушення права особи на доступ до справедливого суду.

Також необхідно враховувати, що право на доступ до суду реалізується на підставах і в порядку, встановлених законом. Кожний із процесуальних кодексів встановлює обмеження щодо кола питань, які можна вирішити у межах відповідних судових процедур. Зазначені обмеження спрямовані на дотримання оптимального балансу між правом людини на судовий захист і принципами юридичної визначеності, ефективності й оперативності судового процесу.

«Право на суд» не є абсолютним. Воно може бути піддане обмеженням, дозволеним за змістом, тому що право на доступ до суду потребує регулювання з боку держави. Гарантуючи сторонам право доступу до суду для визначення їхніх «цивільних прав та обов'язків», пункт 1 статті 6 Конвенції залишає державі вільний вибір засобів, що використовуватимуться для досягнення цієї мети (див. рішення від 16 червня 2001 року у справі «Креуз проти Польщі» (*Kreuz v. Poland*), заява № 28249/95, § 53) [9].

Як слідує з рішення Європейського суду з прав людини від 28 травня 1985 року у справі «Ашингдейн проти Сполученого Королівства» (*Ashingdane v. the United Kingdom*) застосовані державою обмеження не можуть применшувати право доступу до суду настільки, щоби порушувати саму сутність цього права. Крім того, обмеження права доступу до суду не є сумісним із пунктом 1 статті 6 Конвенції, якщо не переслідує «легітимну мету» і якщо відсутнє «пропорційне співвідношення між використаними засобами та переслідуваною метою» [9].

Тобто, держава, навіть в умовах війни повинна забезпечити умови, які дозволяють будь-якій особі доступ до суду та не допускати обмеження можливості особи відновити порушене право.

Нормами Цивільного процесуального кодексу України [3] та Господарського про-

цесуального кодексу України [4] передбачено, що сторона вважається належними чином повідомленою у разі якщо відповідний процесуальний документ, заява по суті або процесуальна заява була відправлена судом або іншою стороною на її зареєстроване місце проживання.

Також варто зазначити, що цивільне судочинство здійснюється, зокрема, за правилами наказного провадження, яке регулюється Розділом II Цивільного процесуального кодексу України.

Відповідно до частини 3 статті 19 Цивільного процесуального кодексу України наказне провадження призначене для розгляду справ за заявами про стягнення грошових сум незначного розміру, щодо яких відсутній спір або про його наявність заявнику невідомо [3].

Суть наказного провадження полягає у тому, що строки та критерії розгляду цього роду справ досліджується судом у спрощеному варіанті – без виклику сторін, без проведення засідання та у короткі строки.

Якщо заява про видачу судового наказу, яку направляє заявник до суду відповідає вимогам, які передбачені статтею 163 Цивільного процесуального кодексу України, то суд автоматично ухвалює судовий наказ, яким задовольняє позовні вимоги заявника і направляє копію судового наказу боржнику за адресою його проживання.

Фактично якщо боржник не отримає копію судового наказу і не подасть заяву про скасування судового наказу, то як наслідок такий судовий наказ набере законної сили і буде обов'язковим до виконання.

Внутрішньо переміщені особи та українські біженці, які перебувають під тимчасовим захистом у країнах ЄС, не проживають за зареєстрованими адресами, через що не можуть отримати необхідні судові документи. Це обумовлено об'єктивними обставинами, зокрема збройною агресією рф.

Таким чином, ці особи фактично обмежені у своєму праві на доступ до правосуддя через юрисдикційні складнощі, спричинені військовими діями та процесуальними нормами, які не враховували можливість масштабної та тривалої міграції. Така ситуація

є серйозним викликом для правової системи України під час воєнного стану.

На нашу думку, подальша цифровізація судового процесу є можливим рішенням, враховуючи, що найближчим часом повернення ВПО та біженців до місць постійного проживання мало ймовірно, а іноді й неможливе.

В Україні відповідно до статті 15-1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [7] діє Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС), яка, зокрема, забезпечує віддалений доступ користувачів цієї системи до будь-якої інформації, що в ній зберігається, в електронній формі відповідно до диференційованих прав доступу, забезпечує можливість сторонам подавати процесуальні документи та отримувати сповіщення про хід справи.

Дана система суттєво спрощує доступ особи до правосуддя, оскільки доступ до ЄСІТС може мати особа буквально у будь-якій точці світу у разі наявності доступу до мережі Інтернет.

Таким чином, особа, маючи зареєстрований Електронний кабінет у ЄСІТС може приймати онлайн участь у судових засіданнях, подавати та отримувати процесуальні документи від інших сторін, ознайомлюватись з матеріалами справи та здійснювати інші процесуальні дії, що значно спрощує доступ до правосуддя в Україні.

Висновки. В умовах правового режиму воєнного стану в Україні питання забезпечення права на правосуддя та справедливий суд для вимушено переміщених осіб та біженців набуває особливої актуальності. Проведене дослідження показало, що збройна агресія та пов'язана з нею вимушена міграція створюють значні перешкоди для реалізації цього права. Юрисдикційні труднощі, обмежений доступ до зареєстрованих місць проживання, втрачений зв'язок із судовими органами та інші організаційні проблеми суттєво впливають на можливість переміщених осіб захищати свої права в суді.

Однак цифровізація судового процесу, здатна суттєво полегшити доступ до правосуддя для громадян незалежно від місця перебування та гарантувати право особи на справедливий суд.

Література:

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30.

ст. 64.

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: ратифікована Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 03.09.2024).

3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 03.09.2024).

4. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 03.09.2024).

5. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> (дата звернення: 03.09.2024).

6. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 03.09.2024).

7. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 03.09.2024).

8. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України №64/2022 від 24.02.2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 03.09.2024).

9. Постанова Верховного Суду від 30.10.2024 у справі № 210/1822/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122717294> (дата звернення: 03.09.2024).

10. Рішення ЄСПЛ від 13 лютого 2018 року у справі «Цезар та інші проти України» (CASE OF TSEZAR AND OTHERS v. UKRAINE), заява № №73590/14. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22sort%22:\[%22kdate%20Descending%22\],\[%22tabview%22:\[%22document%22\],\[%22itemid%22:\[%22001-180845%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22sort%22:[%22kdate%20Descending%22],[%22tabview%22:[%22document%22],[%22itemid%22:[%22001-180845%22]}) (дата звернення: 03.09.2024).

References:

1. Constitution of Ukraine: Law of 28.06.1996 No. 254k/96-VR. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1996. № 30. Art. 64.

2. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: ratified by the Law of Ukraine «On the Ratification of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, the First Protocol, and Protocols Nos. 2, 4, 7, and 11 to the Convention». Access mode: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (Accessed September 03,2024).

3. Civil Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine of 18.03.2004 No. 1618-IV. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (Accessed September 03,2024).

4. Commercial Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine of 06.11.1991 No. 1798-XII. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (Accessed September 03,2024).

5. On Approval of the Presidential Decree «On the Introduction of Martial Law in Ukraine»: Law of Ukraine of 24 February 2022 № 2102-IX. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> (Accessed September 03,2024).

6. On the Legal Regime of Martial Law: Law of Ukraine of 12.05.2015 No. 389-VIII. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

7. On the Judiciary and the Status of Judges: Law of Ukraine of 02.06.2016 No. 1402-VIII. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (Accessed September 03,2024).

8. On the Introduction of Martial Law in Ukraine: Decree of the President of Ukraine № 64/2022 of 24.02.2022. Access mode: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (Accessed September 03,2024).

9. Decision of the Supreme Court of 30.10.2024 in case №. 210/1822/24. Access mode: URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122717294> (Accessed September 03,2024).

10. Judgment of the ECHR of 13 February 2018 in the case of «Tsezar and Others v. Ukraine» (CASE OF TSEZAR AND OTHERS v. UKRAINE), application № 73590/14. Access mode: URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22sort%22:\[%22kdate%20Descending%22\],\[%22tabview%22:\[%22document%22\],\[%22itemid%22:\[%22001-180845%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22sort%22:[%22kdate%20Descending%22],[%22tabview%22:[%22document%22],[%22itemid%22:[%22001-180845%22]}) (Accessed September 03,2024).

Стаття надійшла до друку 09 вересня 2024 року